

21. Kętrzyński Wojciech. Granice Polski w X wieku / Wojciech Kętrzyński. – Krakow : nakł. Akademii Umiejętności, 1892. – 153 s.
22. Kostrzewski J. Kultura Prapolska / J. Kostrzewski. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1962. – 500 s.
23. Kotlarzyk J. Grody Czezwieskie a karpaccy systemobjonny pod Pszemysem we wczesnym sredniowieczu / J. Kotlarzyk // Acta Archoeologica Carpathyca. – T. XI. – 1971. – S. 245–255.
24. Kunysz A. Gzodzigka w Wojewodztwie Rrseszowgkim / A. Kunysz // Materiały I Spzawozdania Rszeszowshiego. Oszodka azcheologicznego za zok 1966. – Rzeszow, 1968. – S. 25–87.
25. Labuda G. Nazodziny polsko-ukrainskiej granicy etnicznej w poskiej historiografii / G. Labuda // Poczatki sansiadstwa. Pogranicze etniczne polsko-zusko-slowakie w szezniowieczu : materialy z kontezencji. – Rzeszow, 9–11. V. 1995 / pod zed. Pzczewskiego i S. Czopka. – Rzeszow, 1996. – S. 9–17.
26. Lewicki T. Panstwo Wislan-Chorwatow w opisie al Masudiego / T. Lewicki // Sprawozdania z posiedzen Polskiej. Akademii Umiejetosci. – Krakow, 1948. – T. 49. – S. 22–34.
27. Nalepa J. Przapolski bastion toponimiczny w Bramie Przemyskiej i Lenzianie / J. Nalepa // Poczgtki sagiadstwa. Pogzanicze etniczne polsko-rusko-slowakie w sredniowieczu : materialu z konfezencji. – Rzeszow 9–11. V. 1995 / pod red. M. Parszewskiego i S. Czopka. – Rzeszow, 1996. – S. 47–64.
28. Parszewski M. Poczatki sasiadstwa polsko-rusko-slowackiego w swietle danych azcheologicznych / M. Parszewski // Poczatki sasiadstwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-slowackie w sredniowieczu : materialy z M. Parszewskiego i S. Czopka. – Rzeszow, 1996. – S. 69–80.
29. Sakac S. Pravo znacenia nazywa «biela» i «cezvena» Hratska / S. Sakac // Zirot. – 1938. – № 6.
30. Słownik starożytności słowiańskich : encyklopedyczny zarys kultury Słowian od czasów najdawniejszych. – T. 1 : A–E. – Cz. 2 : C–E / red. Władysław Kowalenko, Gerard Labuda i Tadeusz Lehr-Splawiński iro – Wrocław : Zakł. Nar. im Ossolińskich. Wydaw. PAN, 1962. – S. 217–481.

Кучинко Михаил. Летописные хорваты: проблема этноплеменной принадлежности и политической зависимости (историографический аспект). В статье размариваются довольно сложные проблемы как этнической, так и политической истории раннесредневекового населения Северного Прикарпатья. Эта проблема прежде всего летописного племени хорватов, которая никогда не исчезала с поля зрения историков и археологов как Польши, так и Украины. Интерес к ней особенно возобновился в последние десятилетия с появлением новых, прежде всего археологических источников. Благодаря им, учёным удалось решить ряд спорных вопросов, касаемых названной проблемы, хотя, конечно, она еще далеко не решена и исследования продолжаются.

Ключевые слова: этноплеменная принадлежность, хорваты, лендзяне, Прикарпатье, Посянье, историография.

Kuchynko Mykhailo. Croats in Manuscripts: Problem of Ethno-tribal Belonging and Political Dependence (Historical Aspects). The article considers rather complicated problems of both ethnic and political history of early medieval population of northern Carpathians. The article lays emphasis on the manuscripts describing the tribe of Croats. This problem has always been in the focus of researches of historians and archeologists of Poland and Ukraine. The interest to the problem has risen in recent decades caused by the appearance of new sources, archeological ones in particular. Due to them the archeologists managed to solve a string of debatable question dealing with the problem under consideration. But still a lot of research is to be done since the solution of the problem has not been archived yet and investigation continues.

Key words: ethno-tribal, belonging, Croats, landzians, Carpathians, historiography, Nadsiania.

Статтю подано до редколегії
23.10.2014 р.

УДК [271.22:050](477.82)

Андрій Боярчук

Минуле Православної церкви на Волині в джерелах особового походження (за матеріалами «Волинських єпархіальних відомостей»)

У статті визначено види джерел особового походження, опубліковані в часописі «Волинські єпархіальні відомості»; показано їхні особливості в передачі історичної інформації. Розкрито проблеми минулого Православної церкви на Волині, відображені в джерелах цього типу за матеріалами «Волинських єпархіальних відомостей».

© Боярчук А., 2015

Ключові слова: часопис «Волинські єпархіальні відомості», джерела особового походження, спогади, Православна церква, духовенство.

Постановка наукової проблеми та її значення. У джерелах особового походження реконструюється не тільки та епоха, яка описується, але й та, коли автор створював текст. Порівняно з документами офіційного діловодства, у них міститься більше інформації про особисті стосунки між окремими історичними постатями, сімейний побут, релігійні переживання.

Серед матеріалів, опублікованих у часописі «Волинські єпархіальні відомості», можна виділити джерела особового походження, інформаційний потенціал яких ще не був об'єктом окремого дослідження. Розгляд цього типу джерел дав би можливість показати, які проблеми минулого Православної церкви на Волині піднімалися в роботах авторів часопису.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Спогади, опубліковані у «Волинських єпархіальних відомостях», частково використані в дослідженні Лева Баженова [1] та Світлани Гаврилук [6]. Некрологи відомих представників духовенства Православної церкви в ХІХ ст. залучалися в роботах Валентини Лукашук [19] і Василя Яковчука [32].

Мета й завдання статті – розкрити проблеми минулого Православної церкви на Волині, відображені в джерелах особового походження, опублікованих у часописі «Волинські єпархіальні відомості».

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Виділення істориками джерел особового походження в окремий тип писемних джерел є умовним. У радянській історіографії на їх означення використовували різні варіанти: одні вчені відносили мемуари, щоденники й листування неофіційного характеру до наративних джерел [20, с. 7–8], інші виділяли мемуарну літературу, включаючи до неї щоденники, спогади, автобіографії, некрологи [30, с. 262–267]; дехто близькою до мемуарної літератури вважав епістолярну спадщину [7, с. 156].

Джерела особового походження як окремий тип писемних джерел виділяє більшість сучасних українських і російських істориків. Наприклад, Ярослав Калакура вважає їх словесними джерелами, об'єднаними спільною ознакою походження [15, с. 413], Ольга Коляструк відзначає специфічність джерел особового походження, називаючи щоденники, листи, спогади, нотатки для пам'яті «літературою факту», котра має виразно суб'єктивний характер [17], Сергій Кодан відносить до цього типу джерел щоденники, особисте листування, мемуари, розповіді іноземців [16].

На наше переконання, до джерел особового походження потрібно включати всі писемні носії інформації, котрі створені на основі пережитого автором досвіду, відображеного в його пам'яті, свідомості та соціально-комунікаційній природі: мемуари (спогади); щоденники; приватне та офіційне листування; біографії; некрологи; записки; розповіді іноземців.

Із-поміж джерел особового походження, опублікованих у «Волинських єпархіальних відомостях», можна виділити спогади, щоденник, некрологи та офіційне листування. Спогади вирізняються великим обсягом й охоплюють широкі хронологічні межі, характеризуються значною описовістю фактів. Щоденник виділяється чітким, систематичним викладом матеріалу, інформація в ньому, позбавлена оцінки автором. Некрологи висвітлюють період життя однієї людини, насичені характеристиками зажиттєвої діяльності померлих. Офіційне листування архієреїв відображає релігійні проблеми та суспільні настрої епохи, порівняно зі спогадами й некрологами, вирізняється меншою описовістю.

Серед спогадів, опублікованих у часописі «Волинські єпархіальні відомості», привертають увагу спомини священника містечка Полонне Новоград-Волинського повіту Волинської губернії Федора Х-кого, котрий помер у 60-х рр. ХІХ ст. Їх надруковано у «Волинських єпархіальних відомостях» 1886 р. в № 32–36 за назвою «З минулого релігійно-морального життя на Волині (зі спогадів та розповідей мого батька)» [9]; підписано – П. А. Х-им, очевидно, кимось із родичів Андрія Хойнацького (1837–1888) – відомого волинського церковного діяча, активного дописувача часопису.

У спогадах священнослужитель Федір переказував відомості про боротьбу Православної та Унійної церков на Волині після підписання Берестейської унії 1596 р. Священника цікавила ця проблема, бо він служив у час, коли проходила акція навернення уніатів на православ'я [18, с. 63–90]. Читачам спогадів потрібно було показати, що Православна церква на Волині мала давню й глибоку традицію, перервану насильницьким утвердженням унії.

Полоннівський настоятель, очевидно, працював із літературою, у котрій розповідалося про конкуренцію уніатів та православних за вплив на парафіян. Описуючи випадок, як у м. Полонному, унійний парох мав намір відібрати парафію після смерті православного священника. Полоннівська громада хотіла, щоб настоятелем церкви був односельчанин Хвоя. Для висвячення селяни відвезли його до Луцька, де перебував православний єпископ, поставлений митрополитом Київським, Галицьким і всієї Русі Йовом Борецьким (1560–1631); висвячення на єрея відбувалося впродовж двох днів. Через деякий час до Полонного приїхав унійний парох зі свідками, аби передати вільну парафію Унійній церкві. Дізнавшись, що в селі є рукопокладений православний священник Хвоя, уніати поїхали назад [10].

Настоятель Федір згадував про слабе усвідомлення уійними священнослужителями своїх обов'язків перед парафіянами. Описуючи поширення в Полонному наприкінці XVIII ст. чуми, він переповідав, як тамтешній священник Василь Ко-ський, злякавшись хвороби, утік до лісу, залишивши своїх односельчан напризволяще; не здійснював поховального обряду [11].

Полоннівський єрей оповідав також про вплив Церкви на моральний рівень волинських парафіян у часи унії. Парох пам'ятав на стіні Хрестовоздвиженської церкви в Полонному «куну» для спокутників. Це були залізні кайданки, які одним кінцем прикріплювалися до храмової стіни, а в інший, із замком, вкладалася рука грішника. Якщо хтось із парафіян не належно ставився до таїнства причастя, не дотримувався посту, його заковували в «куну» і тримали до тих пір, доки не покається. Грішну дівчину, котра втратила цноту до весілля, могли примусити стояти в церкві навколішки на гречці чи горосі, тримаючи над собою найбільшу богослужбову книгу. Священник Федір зазначав, що Церква у XVIII ст. застосовувала досить суворі методи покарання до грішників, але він порівнював їх із сучасним йому (50-ті–60-ті рр. XIX ст.) «ліберальним» ставленням духовенства до парафіян; уважав послаблення церковного впливу на життя громади негативним фактором, що призводить до зниження морального рівня населення [12].

У спогадах священнослужитель Федір переказував відомості про пережитки язичницьких вірувань у волинян наприкінці XVIII ст., згадуючи людей, котрі знали із нечистою силою (чарівників, пасічників, мельників, бабів-відьом, котрі доїли чужих корів, а вночі відправлялися на мітлах до Лисої Гори) [13].

Полоннівський парох згадував ще й про матеріальне забезпечення волинського сільського православного кліру на початку XIX ст. Він пам'ятав бідність однієї із сімей священнослужителів: священник, одягнений у китайковий підрясник, узутий у змазані дьогтем чоботи; дружина нічим не відрізнялася від сільської жінки; діти – обідрані, голі. На столі лежала запилена Біблія – настоятель давно її не відкривав. Духівник Федір стверджував, що низький рівень життя єреїв негативно впливав на їхній пастирський обов'язок [14].

Спомини волинського священника, активного дописувача часопису Аполлона Сендульського (1830–1882) «Із спостережень сільського священника», відображали конкуренцію православного та католицького духовенства за вплив на волинських парафіян [8].

А. Сендульський згадував, як у часи січневого повстання 1863–1864 рр. проявлялися блюзнірські витівки католицьких ксьондзів проти всього православного. Католицькі священники, – писав автор, – говорили волинянам, що «православні не шанують багатьох великих святих, що в них обряди й таїнства не мають ніякої сили, а спасіння можливе лише в Католицькій церкві». «Простодушний і темний народ» вірив словам латинян, підтриманих шляхтою. А. Сендульський ставив перед собою й читачами «Волинських єпархіальних відомостей» питання – чи закінчилася «шкідлива» робота католиків після придушення польського повстання? Відповідаючи на нього, священник писав: «хоча з більшою стриманістю, але ця робота продовжується». Волинський настоятель наводив приклади, коли католицькі ксьондзи запевняли селян, що Ісус Христос охрестився не в річці Йордані, а в Римі; що освячення селянських осель на свято Богоявлення вигадали православні священники.

А. Сендульський переповідав також, як, удостоївшись 1854 р. парафії в с. Сивки Острозького повіту, під час освячення сільських хат звернув увагу, що в кімнатах висіли ікони із зображенням католицьких святих Антонія Падуанського та Ігнатія Лойоли. Священнослужитель писав, що волинське єпархіальне керівництво мало би забезпечити парафіян православними іконами, доставляючи їх із Почасва.

Про усвідомлення церковнослужителями власних духовних обов'язків оповідав архієпископ Волинський та Житомирський Інокентій Сельнокринов-Коровін (1778–1840) у своїх спогадах, опублікованих у часописі «Волинські єпархіальні відомості» священником із Полтавщини Іваном

Павловським 1878 р. під назвою «Волинське причетництво тридцятих років» [3]. Архієрей Волинсько-Житомирської єпархії пам'ятав як, об'їжджаючи парафії в 30-х рр. XIX ст., звернув увагу на зловживання причетниками спиртними напоями, непослух керівництву, грубіянство. Найстрашніший злочин проти Бога, згадував преосвященний, робили дяки, котрі присвоювали собі єрейський сан, надаючи треби парафіянам. Для того, щоб призупинити деморалізацію серед церковнослужителів, архієпископ І. Сельнокринов-Коровін просив благочинних доповідати йому про найбільших порушників дисципліни.

Священик с. Седлище Ковельського повіту А. Концевич у споминах [2] описував реакцію православною кліру на відміну кріпосного права 1861 р. Він повідомляв, що навіть наприкінці XIX ст. сільські жителі Волині через неосвіченість та безініціативність не могли без чийогось керівництва «зверху» (до селянської реформи 1861 р. це були землевласники) вирішувати громадські справи. Священнослужитель наводив приклад: організоване сільськими жителями товариство, уповноважене викупити в місцевого землевласника маєток, отримало договір купівлі-продажу, підготовлений на не вигідних для селян умовах; через неграмотність вони не могли цього зрозуміти. Справедливість була відновлена лише після втручання в справу священика А. Концевича зі зверненням до вищих органів влади. Єрей вважав, що лише православні священнослужителі могли після реформи 1861 р. захистити права своїх парафіян.

До джерел особового походження, опублікованих у «Волинських єпархіальних відомостях», належав також щоденник, особливістю якого було те, що автор заносив до зроблених записів усе, що цікавило його особисто; форма викладеного матеріалу чітко структурувалася за формулою – «дата-подія». Щоденник написав і опублікував хтось із духівників, наближених до єпископа Волинсько-Житомирського Модеста Стрельбицького (1823–1902). Інформація фіксувалася 19–25 квітня 1890 р., коли волинський архієрей здійснював огляд православних парафій [22]. Автор зацентрував увагу на візитах преосвященного до чеських поселень, де були православні храми. У джерелі відображено дуже важливу проблему – навернення на православ'я чехів-переселенців (були католиками або протестантами), котрі проживали на Волині. Записи автора-аноніма в щоденнику засвідчують, що архієрей Модест Стрельбицький із 19 по 25 квітня 1890 р. відвідав с. Квасилів, с. Гільча, с. Глинськ, с. Теремно, с. Губин Перший та с. Ниви Губинські. У ході візитів він роздавав парафіянам хрестики та іконки, перевіряв знання дітьми молитов, здійснював навернення чехів на православ'я (у Глинську вісім чоловік; у Губині Першому та Ниві Губинській – 24). Варто відзначити, що долучення чеських переселенців Волинської губернії до Православної церкви стало пріоритетним напрямом державної політики Російської імперії в конфесійній сфері після вступу на престол імператора Олександра III. Пік навернення чехів на православ'я припав на 1889–1890 рр. – час, коли Волинсько-Житомирську єпархію очолив саме Модест Стрельбицький; до нової конфесії долучилося 40 % чеських переселенців Волинської губернії [31].

Порівняно зі спогадами, інформація в щоденнику вирізнялася меншою описовістю, факти викладалися поденно. Автор рідко висловлював своє ставлення до описаних подій, надаючи перевагу переповіданню побаченого.

Важливими джерелами особового походження, опублікованими у «Волинських єпархіальних відомостях», були також 19 некрологів, у котрих розповідалося про земне життя волинських православних священиків та архієреїв. Некрологи – це своєрідні спогади про особу після смерті, оформлені у відповідний текст людьми, які, або найбільше знали померлого товариша, або відчували великий вплив покійного колеги на своє життя. У деяких випадках у некрологах може міститися така інформація про людину, яка раніше ніде не публікувалась і могла бути втраченою назавжди, якби не з'ясувалась у цьому джерелі [21, с. 309]. Структура викладу матеріалу в некрологах, опублікованих у «Волинських єпархіальних відомостях», була однаковою: розповідь розпочиналась із зазначення дати та місця народження священнослужителя, указувалася освіта. Далі перераховувалися всі позитивні сторони діяльності духівника та звершення, часто відзначалися церковні нагороди.

У 15 некрологах автори часопису описували пастирські заслуги єреїв, котрі відійшли у вічність. Демонструвалося значення діяльності особи духівника в історії розвитку Православної церкви на Волині. Священик с. Великі Юначки Заславського повіту Іларіон Кудржинський (1832–1890) відзначався в некролозі за будівництво у своїй парафії каплиці та організацію двох церковно-парафіяльних шкіл [23]; настоятель Стиртенської парафії Житомирського повіту Єпифаній Скалицький (1827–1890) отримав похвалу за відкриття училища для сільських дітей і відбудову храму у с. Олевськ Овруцького повіту,

будучи там парафіяльним священиком [27]. Відзначався талант організації церковного хору в ереє церкви Різдва Богородиці с. Велика Борщівка Кременецького повіту Іоанна Шафранського (1846–1906) [28].

Чотири некрологи написано на честь архієреїв Волинсько-Житомирської єпархії. В одному з них розповідалося про працелюбність й організаторські здібності єпископа Острозького, вікарія Волинсько-Житомирського Ієрофея Лобачевського (1789–1871), коли він був викладачем у Волинській духовній семінарії, архимандритом Загасцького монастиря св. Іоанна Милостивого та Дерманського монастиря св. Трійці [5]. Архієпископ Волинсько-Житомирський Агафангел Соловійов (1812–1876) поставав перед читачем у некролозі справедливим суддею у вирішенні суперечок між православними священиками та світськими особами. Призначаючи на багаті парафії лише тих настоятелів, котрі довгий час жили в бідності, він характеризувався мудрим керівником єпархії [4]. У некролозі про єпископа Острозького, вікарія Волинсько-Житомирського Віталія Гречулевича (1822–1885) найбільше відомостей про відкриття преосвященним Кременецького жіночого єпархіального училища [29]. Після смерті протоєрея Миколаївського соборного храму в Острозі Леоніда Радковського (1844–1906) в некролозі згадувалися його достоїнства перед громадою: міг у разі необхідності самотужки здійснювати богослужіння в соборному храмі й надавати треби парафіянам; був учителем Закону Божого в підготовчому класі Острозької прогімназії; займав посаду духовного слідчого в Острозькому благочинному окрузі [26].

До джерел особового походження часопису «Волинські єпархіальні відомості» належали також три офіційні листи. Для історика вони цінні тим, що факти викладені там безпосередньо після їх здійснення. В офіційному листуванні характеризується не стільки особисте інтимне життя їхніх авторів, скільки громадська думка й суспільні настрої епохи.

Один офіційний лист, датований 1905 р., адресований архієпископом Волинсько-Житомирським Антонієм Храповицьким до Костянтина Побідносцева (1827–1907), який тільки був знятий із посади обер-прокурора Святійшого Синоду [25]. У джерелі порушувалася проблема впливу революційних подій 1905–1907 рр. на вище керівництво Православної церкви та свідомість народних мас. Сорок років, обіймаючи найвищі урядові посади в Російській імперії, К. Побідносцев пішов у відставку в розпал революції 1905–1907 рр., не підписавши жовтневого маніфесту 1905 р. Преосвященний Антоній у листі висловлював сподівання, що російське суспільство через деякий час оговтається після кривавої народної помсти й належно оцінить значення роботи «свого покійного слуги».

У двох інших офіційних листах велися переговори між архієпископом Волинсько-Житомирським Антонієм Храповицьким (1863–1936) та архієпископом Московським і всія Русі Древньоправославної Церкви Христової старообрядців Іоанном Картушиним (1837–1915) 1906 р. щодо можливості об'єднання православних та старообрядців [24]. Преосвященний Антоній пропонував своєму адресату прислати делегацію зі священиків і чотирьох-п'яти уповноважених мирян до Санкт-Петербурга для обговорення питання повернення старообрядців до лона Православної церкви. Архієпископ Іоанн Картушин відповідав, що таке об'єднання можливе лише на умовах, коли Російська православна церква повернеться до дониконівських порядків. Із контексту закінчення листів видно, що сторони не дійшли взаємної згоди щодо проведення переговорів і залишилися при своїх інтересах.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Серед джерел особового походження, опублікованих у часописі «Волинські єпархіальні відомості», можна виділити спогади, щоденник, некрологи та офіційне листування, які мають свої особливості як носії історичної інформації. Минуле Православної церкви на Волині, відображене в джерелах цього типу, при розгляді проблем боротьби Православної та Унійної церков після підписання Берестейської унії 1596 р., конкуренції православного й католицького духовенства за вплив на волинських парафіян, реакції кліру Православної церкви, на відміну кріпосного права 1861 р., на повернення на православ'я чехів – переселенців Волинської губернії, об'єднання Православної церкви та Древньоправославної церкви Христової старообрядців, впливу революційних подій 1905–1907 рр. на вище церковне керівництво, значення діяльності особи православного духівника в історії розвитку Церкви на Волині. Джерела особового походження максимально наближають дослідника до соціально-психологічного рівня волинського православного кліру досліджуваного часу й безпосереднього сприйняття духу епохи.

Джерела та література

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. : історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 21–22.

2. Безпомощность крестьян // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1906. – № 15 : Неофициальная часть. – С. 588–590.
3. Волынское причетничество тридцатых годов // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1878. – № 18 : Неофициальная часть. – С. 711–714.
4. Воспоминание о покойном архиепископе Волынском Агафангеле // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1877. – № 5 : Неофициальная часть. – С. 240–247.
5. Воспоминание о преосвященном Иерофее, епископе Острожском, викарие Волынской епархии, скончавшемся 17 апреля 1871 года, на 84 году жизни // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1873. – № 3 : Неофициальная часть. – С. 170–184; № 6 : Неофициальная часть. – С. 215–232.
6. Гаврилюк С. В. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини і Підляшшя (XIX – поч. XX ст.) / С. В. Гаврилюк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – С. 166–167, 172–177, 202–207.
7. Довгопол В. М. Джерелознавство історії Української РСР / В. М. Довгопол, М. А. Литвиненко, Р. Д. Лях. – К. : Голов. вид-во вид. об'єднання «Вища школа», 1986. – 240 с.
8. Из наблюдений сельского священника // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1869. – № 13 : Неофициальная часть. – С. 521–527.
9. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – № 33 : Неофициальная часть. – С. 1063–1175.
10. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – № 33 : Неофициальная часть. – С. 1101–1105.
11. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – № 33 : Неофициальная часть. – С. 1063–1076.
12. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – № 36 : Неофициальная часть. – С. 1165–1170.
13. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – № 36 : Неофициальная часть. – С. 1168.
14. Из прошлого в области религиозно-нравственной жизни на Волыни (из воспоминаний и рассказов моего отца) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1886. – № 36 : Неофициальная часть. – С. 1170–1173.
15. Калакура Я. С. Історичне джерелознавство : підручник / Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
16. Кодан С. В. Источники личного происхождения: понятие, место и роль в изучении истории государственно-правовых явлений / С. В. Кодан [Электронный ресурс]. – Режим доступа : – http://www.e-notabene.ru/hr/article_11431.html.
17. Коляструк О. А. Документи особового походження як джерела з історії повсякденності / О. А. Коляструк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <chrome-extension://oemmnadbldboiebfnladdacbdm/adad/m/http://www.history.org.ua/JournALL/journal/2008/2/13.pdf>.
18. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект / В. Е. Лось ; відп. ред. Л. А. Дубровіна. – К. : [б. в.], 2013 – 300 с.
19. Лукашук В. С. Часопис «Волынские епархиальные ведомости» як джерело вивчення проблем Волинського регіону другої половини XIX – початку XX ст. / В. С. Лукашук // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. – Серія : Історія. – 2009. – Вип. 16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzvdpuist20091642.pdf>.
20. Люблинская А. Д. Источниковедение истории средних веков / А. Д. Люблинская. – Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1955. – 374 с.
21. Макарчук С. А. Джерелознавство історії України : навч. посібн. / С. А. Макарчук. – Львів : Світ, 2008. – 512 с.
22. Несколько слов о поездке по епархии преосвященного Модеста, епископа Волынского и Житомирского // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1890. – № 16 : Неофициальная часть. – С. 485–498.
23. Памяти Илариона Антоновича Курджинского (священника с. Юначек 2 округа Заславского уезда) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1890. – № 6 : Неофициальная часть. – С. 152–154.
24. Переписка между Высокопреосвященным Антонием, Архиепископом Волынским, Председателем VI отдела Предсоборного Присутствия и старообрядческим именуемым архиепископом Иоанном

- Картушиным // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1906. – № 26 : Неофициальная часть. – С. 845–848.
25. Письмо Преосвященного Антония, Епископа Волынского, на имя К. П. Победоносцева в начале ноября 1905 г. // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1906. – № 24 : Неофициальная часть. – С. 756–759.
26. Протоиерей Леонид Радковский // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1906. – № 25 : Неофициальная часть. – С. 834–835.
27. Священник Епифаний Петрович Скалицкий (некролог) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1890. – № 6 : Неофициальная часть. – С. 152–154.
28. Священник о. Иоанн Тимофеев Шафранский (некролог) // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1906. – № 24 : Неофициальная часть. – С. 187–195.
29. Слово в день памяти Преосвященного Виталия, бывшего епископа Острожского, впоследствии епископа Могилевского // Волынские епархиальные ведомости. – Кременец, 1889. – № 18 : Неофициальная часть. – С. 441–447.
30. Стрельський В. І. Джерелознавство Історії СРСР: період імперіалізму / В. І. Стрельський. – К. : Держ. учб.-пед. вид-во «Радянська школа», 1958. – 480 с.
31. Шпиталенко Г. А. Релігійне життя волинських чехів у другій половині XIX–на початку XX ст. / Г. А. Шпиталенко // Чехи на Волині: історія і сучасність. – Житомир : Вид-тво ЖДУ ім. Івана Франка, 2014. – С. 57–58 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://chrom.e-extension://oemmdcbldboiebfnladdacbfmadadm/http://eprints.zu.edu.ua/16688/1/zbirnik-2-014.pdf>.
32. Яковчук В. Ректор Волинської духовної семінарії протоєрей Олександр Хотовицький (1834–1893) / В. Яковчук // Дзвони Волині. – 2014. – № 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.istvolyn.info/index.php?option=com_content&view=article&id=524-6:-----18341893&catid=31&Itemid=17.

Боярчук Андрей. Прошлое Православной церкви на Волыни в источниках личного происхождения (по материалам «Волынских епархиальных ведомостей»). В статье определены виды источников личного происхождения, опубликованные в журнале «Волынские епархиальные ведомости»; выявлены их особенности в передаче исторической информации. Показано, что в воспоминаниях, некрологах, дневнике духовных лиц отразились важные вопросы истории Православной церкви на Волыни: конфликты между православными и униатами после подписания Брестской унии 1596 г., конкуренции православного и католического духовенства за влияние на волынских прихожан, реакции клира Православной церкви на аграрную реформу 1861 г., обращения в православие чехов-переселенцев Волынской губернии, объединения Православной церкви и Древнеправославной церкви Христовой старообрядцев, восприятие революционных событий 1905–1907 гг. высшим церковным руководством, значение деятельности отдельных духовных лиц в истории Церкви на Волыни. Отмечается, что источники личного происхождения максимально приближают исследователя к пониманию социальной психологии волынского православного клира XIX в. и непосредственному восприятию духа эпохи.

Ключевые слова: журнал «Волынские епархиальные ведомости», источники личного происхождения, воспоминания, Православная церковь, духовенство.

Boyarchuk Andrei. Past Orthodox Church in Volyn in the Sources of Personal Origin (Based on «Volyn Diocesan Gazette»). The article identifies the sources of personal origin, published in the journal «Volyn Diocesan Gazette»; it shows their peculiarities in the transfer historical information. Studied, that the past of the Orthodox Church in the Volyn region, reflected in the sources of personal origin in dealing with problems of struggle of the Orthodox and Uniate Churches since the signing of the Union of Brest in 1596, competition Orthodox and Catholic clergy to influence the Volyn parishioners, the reaction of the clergy of the Orthodox Church on the abolition of serfdom in 1861, at conversion to Orthodoxy Czech settlers Volyn province, unification of the Orthodox Church and the ancient Orthodox Old Believers Church of Christ, the influence of the revolutionary events of 1905–1907 for higher church leadership, the importance of individual Orthodox chaplain in the history of the Church in Volyn. Noting, that the origin of the personal best approximate the researcher to the socio-psychological level of Volyn Orthodox clergy of the test of time and the direct perception of the spirit of the age.

Key words: magazine «Volyn Diocesan Gazette», the sources of personal origin, memories, Orthodox Church, clergy.

Статтю подано до редколегії
21.11.2014 р.